

цей феномен, і залишалася далекою від повного і завершеного відображення його істотних ознак.

1. Алексєєв Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). Навч. посіб. – К., 2000. 2. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності // Політика і час. – 1991. – № 5. 3. Балакірева О., Мельниченко В. Самоорганізація багатопартійності // Віче. – 1998. – № 2. 4. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів, 2003. 5. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) // Україна крізь віки в 15-ти томах / За ред. В. Смолія. – К., 1999. – Т. 13. 6. Богомаз К.Ю. Багатопартійність в Україні: проблеми становлення і основні етапи розвитку. Деп. в УкрІНТЕІ, 27.07.92, №1152 – УК 92. 7. Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – на початок 90-х років ХХ ст.). – К., 1992. 8. Бойко О. Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки. – Ніжин, 1994. 9. Бойко О.Д. Україна 1985–1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К., 2000. 10. Бойко О. Україна 1991 – 1995 рр.: тині минулого чи контури майбутнього? – К., 1996. 11. Бондаренко С.В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. – Дис... канд. іст. наук. – Тернопіль, 2006. 12. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні // Сучасність. – 1992. – № 5. 13. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності. – К., 1992. 14. Гарань О.В. Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993. 15. Гарань О.В. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1988 – 1991 роках: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1996. 16. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія. – Одеса, 1997. 17. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку. – Дис... канд. іст. наук. – К., 2008. 18. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 2000. 19. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга пол. 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000. 20. Драч В. Народ і партія єдині? // Вітчизна. – 1991. – № 7. 21. Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років. – К., 1996. 22. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. – Івано-Франківськ, 2002. 23. Кобко Г.Л. Розвиток національних культур: діалектика інтернаціоналізації та суверенітету // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №7. 24. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К., 1995. 25. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – поч. 90-х років): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Одеса, 2001. 26. Кулик В. Новий український націоналізм: три поверхи вертепу // Сучасність. – 1993. – № 3. 27. Кулик В. Письменницьке відродження: україн-

ська державна ідея в дискурсі "опозиція в середині режиму" перших років перебування // Сучасність. – 1998. – № 1. 28. Кулик В. Повторення перейденого. Українська революція 1917–1991 // Сучасність. – 1992. – № 2. 29. Кулик В. Формування та еволюція української державної ідеї 1986 – 1991: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1999. 30. Литвин В. Кризь призму партійного бачення. Зовнішня політика і політичні партії України: Підходи до проблеми // Політика і час. – 1993. – № 4. 31. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К., 1994. 32. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці (Суспільно-політичний розвиток України в другій половині 80-х – першій половині 90-х років): Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1995. 33. Литвин В. Нові орієнтири нових партій // Політика і час. – 1991. – № 12. 34. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) // Україна крізь віки в 15-ти томах / За ред. В. Смолія. – К., 2000. – Т. 14. 35. Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л.М. Кравчука. – К., 1997. 36. Марчук В. Національно-демократичні традиції у демократичному процесі України (друга пол. 1980-х – перша пол. 90-х років): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1996. 37. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожинин та ін. – К., 2000. 38. Пилипенко О. Національно-демократичний рух в Україні (друга пол. 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 1997. 39. Ракитський Б., Ракитська Г. Теоретична експертиза, концепції та практична політика перебудови // Філософська та соціологічна думка. – 1989. – № 10. 40. Рубан В. Довга дорога до себе // Сучасність. – 1992. – № 1. 41. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років. – К., 1998. 42. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початку 1990-х років: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1999. 43. Русначенко А. М. Пробудження. Робітничий рух на Україні 1989–1993 рр. – К., 1995. 44. Савченко Л. Національне самовизначення українців як фактор дезінтеграції СРСР (1985 – 1991): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1994. 45. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження Української держави / Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2005. 46. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Нові політичні партії. – К., 1990. 47. Сольчаник Р. Україна, Білорусь і Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація і боротьба за національне виживання // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. 48. Сучасні політичні партії та рухи на Україні. – К., 1991. 49. Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996рр.): Дис... канд. історичних наук. – Одеса, 2003.

Надійшла до редколегії 09.03.09

Т. Орлова, канд. іст. наук

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОК НА РАННІХ ЕТАПАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Проаналізовано стан історіографії проблеми участі українського жіноцтва у громадсько-політичному житті ранніх етапів вітчизняної історії

The article analyzes the state of historiography of the problem of participation of Ukrainian women in civil and political life at early stages of the nation's history.

Про громадсько-політичну діяльність можна вести мову лише тоді, коли людська спільнота у своєму розвитку піднімається на рівень цивілізації, тобто власне соціального буття. Серед факторів, що визначають належність до цивілізації, – наявність міст і держави. Хоча на терені сучасної України у стародавні часи існували дослов'янські держави і міста, першим державним утворенням у вітчизняній історії вважається Київська Русь. Історична пам'ять зберегла імена жінок, які вплинули на розвиток тогочасного суспільства. Серед легендарних – Либідь, яка разом із братами Києм та Щеком називається засновницею Києва. Що стосується більш реальних осіб, так в історії Київської Русі були великі княгині, родички князів, просто значні особистості, які відзначилися у політичному та громадському житті, зокрема у царині освіти та культури. Про них завжди згадують науковці, висвітлюючи середньовічну історію України-Русі. Історіографія цього періоду є настільки масштабною, що являє собою гідний об'єкт історіографічного дослідження. На разі йдеться про студії, спеціально присвячені ролі жіноцтва в ті часи [7; 11; 30; 48; 61; 76; 70; 71; 89 та ін.].

Серед видатних жінок України-Русі на першому місці, безумовно, – княгиня Ольга – мудра правителька і реформаторка внутрішнього життя держави, а також

жінка, шанована не тільки своїм народом, а й правителями інших країн, канонізована православною церквою. Одним з проявів визнання її досягнень і заслуг є увага до її діяльності з боку істориків різних часів, на разі ХХ – початку ХХІ ст. [2; 7; 11; 19; 31; 48, с. 9-84; 62; 72; 76, с. 37-41 та ін.] Звичайно, про велику княгиню писали й раніше. Проте чи відповідало написане історичній реальності? Над цим в свій час замислювався Іван Крип'якевич. З цього приводу він зазначав: "Десять століть, що відділяють нас від Ольги, пильно дбали о се, щоби затерти дійсні риси сеї великої жінки, відібрати їй все характерне і індивідуальне, все чим будила пошану і інтерес у своїх сучасників, а натомість наділити її конвенціональними прикметами візантійської святої" [26, с. 4]. Церковна традиція зображувала образ жінки, яка від дитинства "шукала бісера многоцінного" – християнства, а світські оповідання змальовували її не такою смиренницею. Вона була розумною, відрізнялася надзвичайною сміливістю та енергійністю, мету ставила собі сама і наміри виконувала до останньої точки, вміла йти власним шляхом, "йшла все вперед, хоч би через море крові і рафінованих злочинів" [26, с. 5]. За її головному заслугу історик вважає те, що вона "сильною рукою тримала в ладі молоді державу, не втратила нічого з сього, що передав їй Ігор – противно, доповнила спад-

щину новими здобутками, встелила синові Святославу дорогу до лаврів" [26, с.5]. На той час навряд чи можна було знайти іншу державу, навіть європейську, де б при владі стояла жінка – настільки вправна правителька. В наш час цікаво було б створити її політичний портрет і зробити проекцію на сучасність, в якій відомі жінки здійснюють владні повноваження.

Праці, присвячені княгині Ользі, – не рівноцінні за обсягом та змістом, а також опертям на історичні джерела. Саме про княгиню Ольгу останні зберегли найбільше свідчень, ніж про інших жінок, хоча деякі автори пишуть: "... на сторінках письмових джерел можна зустріти немало імен княжих дружин, сестер, дочок – учасниць політичних подій, феодальних війн, а то і просто значних особистостей, які досягли успіхів в медицині, математиці, астрономії, в культурному житті князівств" [76, с.20]. В даному випадку можна зауважити, поперше, що визначення "немало" є, м'яко кажучи, перебільшенням, оскільки згадуваних персон – одиниці. По-друге, навіть про згадуваних осіб часто відомостей дуже мало, що не відповідає їх реальній історичній вазі. Прикладом може бути Євпраксія Всеволодівна. Про неї у "Повісті временних літ" під 1106 роком повідомляється, що вона "постриглася", а під 1109 роком записано, що померла і похована у Печерському монастирі. Як зазначає Людмила Смоляр, життя цієї жінки чомусь замовчувалося давньоруськими літописцями і з великими труднощами піддається реконструкції на основі італійських та германських джерел. І далі авторка наголошує: "А між тим, ця жінка майже двадцять років перебувала в центрі воїстину грандіозних історичних подій, що розгорнулися в Західній і Європі, та взагалі у католицькому світі. Досить сказати, що вона скинула з престолу германського імператора!" [76, с. 52-53]. Велич історичної постаті Євпраксії надихнула відомого українського письменника Павла Загребельного написати роман. Серед істориків про Євпраксію писали Н. Полонська-Василенко [70], І.Назарко [68] і М. Котляр [33;35], але це не заперечує продовження досліджень.

В працях українських науковців окреслюється тема впливу русинок на політичні колізії інших держав. Серед них насамперед називається донька Ярослава Мудрого Анна, яка стала королевою Франції [1; 7; 8; 10; 11; 15; 16; 34; 47; 48, с.151-182; 63; 85 та ін.], а також її сестри – Анастасія, яка вийшла заміж за угорського короля Андрія I та Єлізавета – вперше одружилася з Гарольдом і стала королевою Норвегії, а після його смерті вийшла заміж за данського короля Свена II Естрідсена. Три доньки князя Мстислава Мономаховича – кожна була на престолі – Малфрід – за Сигурдом – королем норвезьким, Інґеборґа – за данським принцем Кнудом, Евфрозина – за Гейзою угорською [26, с.6]. Дочка галицько-волинського князя Ростислава Михайловича – Конгута стала дружиною чеського короля Пржемысла II [4, с.140]. Автори вказують, що іноземні владарі з Франції, Німеччини, Візантії, Швеції, Норвегії, Данії, Польщі, Угорщини, Чехії "просили за себе київських княгинь", проте не завжди пояснюють причини того. А якщо вдаються до пояснень, то найчастіше все обмежується силою тодішньої Київської держави і бажанням заручитися підтримкою її впливових правителів. Це справді так. Але автори ніколи не згадують, що жінок не питали, чи хочуть вони виходити заміж за незнайомих іноземців, навіть і вініченосних. Тобто їх воля, згода чи незгода нікого не цікавили. Вони були, грубо кажучи, знаряддям "шлюбної дипломатії", що також не люблять наголошувати вітчизняні науковці. Про чесноти жінок, які ставали поруч з європейськими монархами, про їх вплив на своїх чоловіків, а то й ширше, на процеси, що відбувалися на їх нових батьківщинах, знайти розвідок вкрай складно. Виключенням можуть бути студії, присвячені Анні Ярославні, де відзначається її освіченість і, можна сказати, управлінські талан-

ти: те, що вона була письменна, привезла із собою чимало книг (на одній з них присягали під час коронування французькі королі від Франциска I до Людовіка XVI), а також керувала державою після смерті свого чоловіка до повноліття сина. Рідко кількома словами згадуються заслуги інших русинок, які в той період потрапили на престол Європи. Наприклад, про Конгуту Ростиславну – дружину Пржемысла II вказується, що вона стала першою чеською поетесою, а її син Вацлав II утримував гурток вчених русинів з православних монастирів Закарпатської Русі [4, с.140].

Залишається недослідженою дипломатична діяльність руських княгинь, хоча про це наявні згадування у деяких публікаціях [4, с.139; 76, с.22], зокрема, про те, що княгині і боярині відряджали власних посланців в іноземні держави, а в початковий період Київської Русі самі "правили посольства" (мова – про княгиню Ольгу), вели переговори з іноземними послами. Впливові руські жінки брали участь у політичних інтригах, особливо, якщо це стосувалося зміцнення влади власних синів (приклад дружини князя Романа Мстиславовича Анни, яка добилася повернення володінь своїм нащадкам).

Певна увага приділяється благодійницькій, культурно-освітній діяльності тогочасного жіноцтва: відкриття шкіл і керівництво ними, наукові заняття, переписування книг, що було можливе за умов поширення грамотності серед жінок княжого дому. Проте зрозуміло, що далеко не всі жінки навіть високого соціального положення брали участь у політичній, громадській, культурній діяльності нарівні з чоловіками. Некоректно доводити "одвічний високий статус жінки в українському суспільстві", посилаючись на поодинокі, нехай яскраві, приклади з історії княгинь стародавньої України-Руси, як це інколи має місце.

Якщо про громадську діяльність жінок часів Київської Русі наявна низка праць, то потім – лакуна стосовно періоду від XIII до середини XVI ст. Історики повертаються до вивчення ролі жіноцтва в громадському житті вже за часів козаччини. Суто наукове вивчення становища жінки в українському суспільстві другої половини XVI–XVII ст. започаткував відомий український історик, академік Орест Левицький, праці якого значною мірою відносяться до XIX ст., але частина побачила світ на початку XX-го [56; 57; 58; 59; 60]. На підставі документів він доводив, що українське суспільство того часу визнавало за жінкою майже рівні права з чоловіком, а жінки привілейованих станів відігравали у тодішньому суспільстві досить активну роль.

Це твердження червоною ниткою проходить у всіх студіях більш пізніх часів, присвячених дослідженням соціальної історії України тих століть в цілому, і козаччини зокрема [3;37;66]. Найбільшу активність і результативність у дослідженні становища і ролі жіноцтва у суспільстві, у громадському житті, виявили Олександр Кривоший, який зосередився на періоді другої половини XVI – першої половини XVII ст. (захист кандидатської дисертації, брошура, розділ у колективній монографії, численні статті і виступи на конференціях [39; 40; 41; 42; 43; 44; 45]), а також Ольга Лабур, яка, спираючись на напрацювання свого попередника, розширила хронологічні рамки дослідження жіночого фактора в системі суспільних відносин в Україні, взявши три століття – XVI–XVIII [51; 52; 53; 54]. Епізодичні публікації підготувало ще декілька авторів [5;49], проте наступність у них не прослідковується, так само як не відчувається солідна джерельна база.

Аналіз становища жінок в Україні названими істориками проводиться у порівнянні із станом справ в Росії та Західній Європі, наголошується, що від першої відмінності полягала у тому, що відсутні були норми "Домострою", жінка не була "тюремною затвірницею", а від другої те, що суспільне становище жінок залежало не від суспільного

статусу чоловіка, а від власного майнового становища. Тому шляхтянки, які мали великі земельні маєтності, незалежно від сімейного стану, мали суттєвий соціальний вплив, вважають автори. Вони вказують, що правове становище жінок нормував Литовський Статут, в якому було закріплено принцип рівного права для чоловіків і жінок. За їхньою оцінкою, жінка мала широку особисту та майнову незалежність, майже рівні права з чоловіком у багатьох сферах суспільного життя. Обмеження існували у наслідуванні по батьківській лінії, а також у можливості займати вищі посади в державі. Проте вони мали право на материзну – придане жінки у вигляді нерухомості, або наділу землі, яке ніколи не входило в загальносімейне майно, не ділилося між членами сім'ї, а передавалося у спадок по материнській лінії. Історики пишуть, що жінкам були доступні посади війтів і старост, вони брали участь у справах самоврядування міст і містечок, тобто в адміністративно-господарських процесах громадського життя. Звичайно, якщо основою тому були майнові тили, а юридичне підґрунтя існувало. В разі смерті, хвороби або відсутності чоловіка шляхтянки ставали на чолі роду і вирішували складні життєві і навіть політичні питання, підписували важливі документи, навіть державно-політичного значення. В якості свідчення наводиться значна кількість – десятки – підписів жінок, які підтверджували чинність Люблінської унії 1569 р. На основі численних документів історики наводять чимало конкретних прикладів того, що жінки України того часу вели вельми активне суспільно-політичне життя, проте наголошують на тому, що жіноча активність визначалася місцем жінки в соціальній ієрархії суспільства. Тобто жінки різних станів мали неоднакові права і можливості: закон віддавав перевагу представницям шляхетних родин, козацької верхівки, які володіли великими латифундіями та іншим майном. Тому висновок Ольги Лабур стосовно того, що "протягом XVI–XVIII ст. українські жінки виступали як активні суб'єкти суспільно-політичного життя різних рівнів: державно-управлінського, адміністративно-територіального, місцевого самоврядування" [51, с.7] не може бути прийнятий через "всезагальність", оскільки відноситься лише до окремих представниць найзаможніших прошарків населення. З іншої сторони, практично всі дослідники акцентують самостійність жінок, які за відсутності чоловіків-козаків, брали на себе управління родиною і господарством, у тому числі і вирішенні питань, які виходили за коло суто сімейних проблем.

Проте у другій половині першого десятиріччя 2000-х рр. деякі автори, серед них – Ірина Ворончук [12] та Наталія Старченко [79] не побоялися "піти проти авторитетів", зокрема Оresta Левицького, а отже Олександра Кривошия і всіх, хто солідаризувався з ними, уважно вивчити великий комплекс документів, заперечити деякі поширені трактування становища жінок XVI–XVII ст. Це стосується насамперед головного постулату: у шляхетському соціумі тих часів жінка користувалася широкою свободою, практично не поступаючись повнотою своїх прав чоловікам. Дослідниці не тільки звертають увагу на ті статті Литовського Статуту, які значно обмежують волевиявлення жінок перебуванням під постійною владою родичів чоловічої статі, але й на прикладах з тогочасного життя нагадують просту істину: "Закон – це одне, а життя – часом зовсім інше". Ретельне вивчення документальних джерел, які віддзеркалювали реальне життя тогочасних шляхтянок найвищого рівня, призводить до руйнування цілісного ідеалізованого уявлення про їх становище у сім'ї. Наводяться вражаючі своєю жорстокістю документальні свідчення про випадки катування дружин, аби вони на все життя відмовилися від свого майна на користь чоловіка і офіційно закріпили це у вигляді "дару з великої любові", позбавляючи будь-яких матеріальних гарантій не тільки

себе, але й своїх дітей. Траплялося, що після цього їх або ув'язнювали до смерті, або виганяли з дому (якщо були впливові родичі, ті намагалися добитися справедливості через суд, але це вдавалося вкрай рідко). Отже, навіть шляхтянки не були захищені від фізичних розправ з боку "шануючих їх високий статус" чоловіків, які своїми побоями часом доводили дружин до могили. І. Ворончук пояснює висновок О.І. Левицького про нетиповість "поганих стосунків між подружжям" через незначне число документів, які б свідчили про це. Тому і відбулася ідеалізація тогочасних сімейних відносин.

Говорячи про причини такого становища, Ірина Ворончук звертає увагу на загальну соціопсихологічну ситуацію тих часів, коли "... у своїй загальній масі тогочасні люди були більш схильними до стихійного виявлення брутальних емоцій, що загострювало їх збудження та переживання, ніж до виявлення ніжних інтимних почуттів" (можливо, їм так легше було виживати у ті жорстокі часи, які постійно приносили випробування і втрати). Матеріальні чинники при укладанні шлюбів мали пріоритетне значення. Насильство по відношенню до жінки вважалося нормальним, а отже типовим для патріархального суспільства, де агресія чоловіків у подружніх стосунках та родинному колі нічим не обмежувалася, а більшість жінок були виховані в канонах покірності, слухняності, підлеглості чоловікам і десятиліттями терпіли таке становище. Щоправда не всі. Дехто наважувався покласти край знуцанням ("окруттенствам" і "мордерствам"), покинувши деспота. Втеча дружини в ті часи називалася "зрада". "Зрада" чоловіка – це подружня невірність, при чому, як виявили і О. Левицький, й І. Ворончук, в документах "жодна жінка не звинувачує свого чоловіка у зраді навіть тоді, коли за змістом документа зрозуміло, що чоловік не лише ображав жінку, але зраджував просто на її очах" [12, с.200]. Що ж стосується тих жінок, які виявляли свою волю – тікали, намагалися вести свої справи самостійно, чи навіть із зброєю в руках боронити своє майно чи захоплювати чуже, то, як справедливо зазначає І. Ворончук, вольові, амбітні жінки були, є і завжди будуть у будь-якому соціумі, проте поодинокі приклади не характеризують загальну ситуацію і не впливають на стереотипи масової поведінки [12, с.173].

Історики відзначають культурно-просвітницьку та релігійну активність жіноцтва тої доби, особливо меценатську діяльність, коли заможні жінки відписували свої землі і маєтності, надавали кошти на зведення і підтримання монастирів, церков, освітніх закладів, шпиталів, переклад книжок, допомогу діячам культури, втручалися у фінансові та організаційні справи церков, виступали їх представниками у судових засіданнях тощо. З одного боку, це було продовженням традицій Київської Русі, з іншого – захист православної віри, сучасною мовою – української ідентичності – від спроб ополячення і покатоличення. В історії залишилися імена таких добродійок, як Анастасія Гольшанська-Заславська, Галшка Гулевичівна, Анна Гойська, Раїна Соломирська, Галшка Острожська, Софія Чарторийська, Раїна Могилянка та інших [41;43;44;50;69 та ін.]. Менш заможні жінки також брали участь у братському церковному русі, намагаючись зробити свій внесок у захист на оновлення православної віри, дотримання порядку та обрядових традицій у церквах, виготовлення різноманітного церковного майна та вбрання. У XVIII ст. серед церковних братств була і жіноча спілка "сестер-мироносиць", які брали участь благодійній діяльності.

На інший цікавий аспект проблеми звертає увагу Ольга Лабур: "віднайдені наукові джерела повідомляють нам і про особливий вплив жінок на можновладців для досягнення певної мети, "делікатні" дії українських жінок, здійснення ними таємних доручень, пов'язаних з розвідниць-

кою діяльністю, безпосередню їх участь у політичних інтригах та заговорах, які були притаманні середньовічному суспільству" [51, с. 63]. Аналогічну думку висловив А. Кравченко, зазначивши, що юридичні та звичаєві права, що панували тоді в українському суспільстві, надавали жінкам можливості брати участь у політичній діяльності і через вплив на чоловіків [37, с. 222].

Як вже зазначалося, тема "Жінки у житті великих українців" має певні історіографічні традиції. Що стосується періоду XVI – XVIII ст., то тут також є окремі студії, особливо що стосується Богдана Хмельницького [6;65] та Івана Мазепи [29;82;83;84;88]. Вітчизняна історична наука відрізняється певною індивідуальністю щодо суб'єктивних факторів, які впливали на перебіг подій і вчинки тих чи інших діячів. Можливо, продовжує діяти радянська традиція у всьому вбачати "об'єктивні чинники" і побувати сухі схеми під новими назвами. Науковці не дуже схильні до з'ясування таких психологічних питань, особливо про жіночий вплив на видатних політичних і громадських діячів. Цим, здебільшого переймаються літератори, які, починаючи з XIX ст., намагаються розкрити духовний світ українських героїв, а не тільки переказати історичні факти. Можливо за участю фахівців з історичної психології (а така ще не надто одержала розвиток в Україні, на відміну від західних країн) могли б вийти цікаві студії, присвячені впливу жінок на тих чи інших діячів. Серед таких досліджень своє місце зайняла б синтетична праця про жінок, близьких до видатних гетьманів, та впливи на їхню діяльність. Зокрема, як поділяли на Богдана Хмельницького хвороба першої дружини, Ганни Сомківни, відносини із другою – Геленою, опіка й підтримка з боку третьої – Ганни Золотаренко? Як настрої самого Богдана вплинули на перебіг подій, що від нього залежали? Наприклад, чи був зв'язок між звісткою про страту Гелени і поразкою під Берестечком? Або як ставився до справ німецький гетьман, покладаючись на надійність останньої дружини, яка навіть підписувала за нього деякі документи? Появу розвідки Лариси Буряк на тему "Жіноче оточення Б. Хмельницького в оцінках українських істориків"[9] не можна вважати адекватною відповіддю на наведені і ненаведені питання, оскільки вона є "віддзеркаленням віддзеркалення" – історіографією проблеми, обмеженою часом від другої половини XIX до першої третини XX ст.

Останнім часом постать Івана Мазепи перебуває у центрі уваги науковців. Не беручи зараз до огляду увесь масив праць, присвячених його діяльності, варто звернути увагу на необхідність дослідження, з усією можливою науковою всебічністю, цієї непересічної особистості, що неможливо без тієї ж "жіночої проблематики". І тут теж – багато питань, що можуть дати поштовх до розумів, наприклад: чому значна увага дослідників приділяється матері Івана Мазепи? Як вона посприяла чи, навпаки, протидіяла формуванню особистості майбутнього гетьмана? Чи дійсно, як вважалося в романтичній літературі і серед певних салонних кіл Європи позаминулого століття, це був "герой – коханець"? Як його характеризують відносини із Мотрею Кочубей? Чи не обійшовся без участі жінки перехід на бік Швеції? Можна було б поставити ще багато запитань, відповіді на які доповнили б політичний портрет людини, який і досі залишається напівзакритим через брак дійсно серйозних неупереджених досліджень.

"Жіночий фактор" у політичній біографії певного діяча вже здобув деякі напрацювання. Так доктор історичних наук Віктор Горобець спробував прослідкувати його у діяльності гетьмана Івана Брюховецького [18] – людини, яка вирізнялася своєю неординарністю і не зовсім властивою тогочасному українському політикуму екстравагантністю та епатажністю. Як пише науковець, наявні історичні дже-

рела дозволяють – хоч і фрагментарно – змодельовати "таку доволі пікантну сторінку вітчизняної історії", як: стосунки українських верховних правителів з жінками. В розвідці простежуються намагання заручитися підтримкою з боку Росії через укладання шлюбу з московитянкою. Проте слово "пікантний" явно недоречно, адже матримоніальні розрахунки здавна відомі як засіб досягнення не тільки економічних, а й суто політичних цілей, насамперед, з точки зору посилення влади.

Серед чоловіків-політиків тієї пори можна побачити й талановитих політиків-жінок. Однією з них була дружина гетьмана Івана Скоропадського Анастасія Марківна Скоропадська, уроджена Маркович. У тому ж альманасі соціальної історії "Соціум", який видає Інститут історії України НАНУ, у першому випуску приміщено дуже цікаву статтю, що є спробою намалювати суспільно-політичний портрет елітної жінки першої третини XVIII ст.[23]. Анастасія Скоропадська була однією з найвпливовіших осіб свого часу, про яку знали далеко за межами країни, зокрема, у Росії та Польщі. Якщо про її чоловіка історики писали різне: від помірковано-позитивного до вкрай негативного, то про неї – здебільшого – з великим пафосом [22;32]. Подібну спробу науковця можна тільки вітати, оскільки декларація задуму – на підставі історичних джерел і спеціальної літератури спробувати "змалювати суспільно-політичний портрет цієї неординарної жінки, показавши її людські вподобання та вади, як саме вона, не маючи освіти, навіть не вміючи писати, поряд з чоловіком володарювала у великому регіоні – національній автономії" [23, с.220-221], – гідно поваги. В статті дійсно представлено багатий фактичний матеріал, проти психологізму явно не вистачило. Декларація показати Людину із вподобаннями і вадами не реалізувалася.

В цей час українські жінки деякою мірою впливали на громадсько-політичне життя за межами своєї батьківщини – в Росії, Польщі, Литві, Османській імперії, Кримському ханстві тощо. Про це в своїй дисертації пише Ольга Лабур [53]. Жінки опинялися в чужих краях або через династичні шлюби (так Скоропадські видали доньку Уляну за сина улюбленця російського царя Петра I Петра Толстого), або через татарсько-турецьке невольництво. Найвідомішою українкою, яка зазнала і невольництво, і одруження із найвпливовішим з турецьких султанів – Сулейманом I – була Анастасія Лісовська, яка увійшла до історії під іменем Роксолани. Відомо, що й інші турецькі султани – Осман II, Ібрагім, Мустафа мали дружин з України, а Мухамед IV і Осман III були народжені українками. Проте імена тих жінок навряд чи згадає навіть історик. Роксолана стала найвідомішою жінкою в українській історії. Чимало книг і статей вийшли з під пера вітчизняних та діаспорних науковців і літераторів, утворюючи різноманітність праць [13; 20; 27; 28; 30, с. 45-50; 36; 38; 46; 73; 74; 75; 81 та ін.], до якої додається маса матеріалів у засобах масової інформації. Саме Роксолана вважається символом України. Чому так сталося, і що за цим стоїть, аналізує Олена Стяжкіна [81]. Виходячи з того, що будь-яке історичне суспільство завжди розробляє ідеологічні інтерпретації реальності, що йому потрібні символи і міфи, авторка досліджує особливості творення і сприйняття міфу про Роксолану за радянських часів і за часів незалежності. "Образ ідеальної жінки" мав стверджувати національні ідеї. За часів СРСР між рядками найвідомішого роману Павла Зарубельного страждання Роксолани ототожнювалися із стражданнями України, доля Анастасії Лісовської була сприйнята як доля українського народу, здатного вистояти, зберегти свій дух. Поза увагою автора і читачів залишилися політична кар'єра видатної жінки ренесансного масштабу – правительки, дипломатки, реформаторки, інтриганки. О. Стяжкіна дає цьому

пояснення: "Логіка консервативного, радянського, але у той час і патріархального мислення не давала можливості побачити те, що не вписувалося в стабільну, традиційну картину світу" [81, с. 141].

Після здобуття незалежності в Україні образ Роксолани набув ще більшої популярності. На телеекрани вийшов серіал, а її ім'ям стали називати все, що тільки можна: від фірм і кафе до мінеральної води, колекцій нижньої білизни, наборів кухонних меблів тощо. В цьому вчена вбачає "натуралізацію патріархальності", яка має місце у сучасному українському суспільстві. Знов-таки, реальна людина з талантами політика залишилася буквально "за кадром", оскільки саме художній фільм відіграв вирішальну роль у творенні символу. За його логікою виходило, що досягнення Роксоланою своїх життєвих задач базувалося не на особливостях її поведінки, а на експлуатації жіночого біологічного: "Роксолана полонила султана своєю красою, він, одурманений любов'ю, ставав досить слухняним знаряддям у її руках – ось основна логіка прочитання образу (і створення міфу) Роксолани" [81, с. 144].

О. Стяжкіна також звертає увагу на те, що такий міф Роксолани може бути небезпечним для самоідентифікації нації, оскільки, по-перше, він впроваджує в ідеолого-герменевтичний світ модель жіночої поведінки, в якій експлуатація жіночої тілесних стратегій виявляється успішним шляхом досягнення мети. По-друге, він створює небезпечну ілюзію "всепереможної сили" української жінки у завоюванні "заморського принца". В цьому вбачається одна з причин масового втягнення жінок України у нелегальну проституцію за кордоном [81, с. 145]. У зв'язку з цим авторка ставить риторичні питання: чим пишається влада, називаючи українських жінок "нашими Роксоланами"? І якими саме "Роксоланами" пишається народ?

В історіографії проблеми "роль жінки в історії України" можна виокремити ще один, так би мовити, міжнародний аспект, а саме: вплив жінок інших держав на українську історію. В цьому плані на першому місці стоять російські імператриці, тобто не дружини царів, а ті жінки, які правили самостійно: Катерина I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна і Катерина II. Перспективним напрямом дослідження бачиться вивчення "української політики" самодержиць. Видані публікації не розглядають політику, скажімо Катерини II, під таким кутом зору. Звичайним є констатація тих чи інших її дій і заходів в остаточному підкоренні України. Разом із тим слід відзначити появу першої розвідки, виконаної у такому ключі. Сергій Лапшин зробив спробу охарактеризувати українську політику уряду імператриці Єлизавети Петрівни у невеликий проміжок 1741–1744 рр. [55]. До ряду імені іноземних жінок-правительок можна додати імператрицю Марію Терезію, адже Австрія мала під своєю владою західноукраїнські землі. Можливий також сюжет про вплив жінок-іноземок на наших правителів. Так, відомо, що дружиною Володимира Великого була візантійська цесарівна Анна, дружиною Ярослава Мудрого – Інгігерда-Ірина, донька шведського короля Олафа, дружиною Володимира Мономаха – Єлизавета-Гіда, дочка англійського короля Гаральда. Цікаво було б виявити, які культурно-політичні елементи могли бути привнесені, хоча, зрозуміло, це – дуже непросте завдання.

Дослідники "жіночого питання" постулюють, що його стан залежить від культури того чи іншого суспільства, від його демократичності. В свій час видатний політичний і громадський діяч Микола Міхновський зазначав, що, починаючи з середини XVII ст. культурний рівень України значно знизився [67, с. 13]. Після української революції мав місце соціально-політичний переворот, в ході якого відбулися зміни соціальних ролей різних соціальних верств, а також дещо змінилося становище української

жінки. У подальшому свою роль мала національна політика тих держав, до складу яких увійшли землі України. У першій половині XIX ст. відповідною реакцією став розвиток національно-патріотичної ідеології, що не могло не викликати нового трактування ролі жінки в національному житті. Як зазначає Оксана Маланчук-Рибак, у народів, які не мали власної державності, визначальною стає проблема національно-державної самореалізації. У зв'язку з цим суспільство висунуло нові вимоги до жінок, а саме: вони повинні формуватися як свідомі громадянки і брати дієву участь у національно-патріотичних акціях, а також виховувати дітей як патріотів нації. А ці цілі трансформувалися у надзвичайно поширений "національно-культурний ідеал самозреченого і навіть трагічного материнства" [64, с. 195]. Дослідниця також помічає, що межі можливої заангажованості жінок до культурно-національного, національно-патріотичного, церковно-релігійного життя не були чітко означені: від того, що сама жінка повинна знати національну мову, історію, культуру, життя народу, і до активної участі у філантропічній діяльності [64, с. 195-196].

Як вже зазначалося, жінки України і раніше займалися добродійними справами. Але у XIX ст. відбувається суттєве похвалення жіночої роботи у доброчинності. Тема харитативності або благодійності стала розроблятися в Україні не так давно [14; 17; 21; 77; 64, с. 227-229; 42; 77, с. 117-142 та ін.]. Частіше висвітлюється доброчинність видимих українських родин в цілому, не наголошуючи саме жіночу участь. Хоча, за статистикою, жінки були більшістю серед тих осіб, хто нею займався. Як зазначала Людмила Смоляр: "Благодійність легко трансформувалася в фемінізм, бо працюючи спільно жінки вчилися допомагати не тільки іншим, але й одна одній. Фемінізм і починався з благодійності" [77, с. 122]. Благодійницька робота була яскравим проявом громадської діяльності, і наступним був перехід від соціальних до політичних питань. Важливе значення мала робота жінок у громадах і "Просвітах", про що писали М. Струтинська [80], Л. Смоляр [77, с. 117-142; 78], І. Дейнега [24; 25, с. 13-14], Л. Петришина [69], виділяючи про цьому окремих діячок, таких, як Єлизавета Скоропадська-Милорадович. Головними завданнями вважалися окреслення національних рис та ідеалів українського народу, ознайомлення з духовними і матеріальними проблемами своєї країни та сприяння його національно-культурному розвитку. Проте на той період суб'єктивація жіноцтва у громадському житті України ще не мала місця.

Підбиваючи підсумки проведеного історіографічного аналізу, можна зазначити, що проблеми участі жіноцтва у громадському житті України на ранішніх етапах її історії не залишилися поза увагою вітчизняних науковців. При тому, що головною ідеєю є доведення споконвічного високого соціального статусу українського жіноцтва, не можна не помітити деяких крайнощів.

Це, по-перше, нерівномірність уваги, коли вона концентрується на періодах Київської Русі, а також козащини. Залишаються без належного опрацювання чимало тем, таких, як українська політика імператриць інших держав, вплив жінок на провідних політичних діячів України тих чи інших часів, дійсно політичні портрети видатних українських жінок. Що стосується останнього, то, як показують деякі науковці, значення жіночого фактору у складанні сучасного державного символізму є дуже важливим і має набагато суттєвіший вплив, ніж це здається при поверховому погляді.

По-друге, – деяке захоплення об'єктом свого дослідження, що часом виявляється у перебільшенні значимості предмету. Якщо вести мову про княжі часи, то поодинокі яскраві жіночі постаті мають, за думкою авторів, формувати уявлення про суттєвий вплив усього жіноцтва на тодішню громадсько-політичну дійсність.

Так само перебільшення має місце стосовно періоду XVI – XVIII, коли історики пишуть, що українська жінка того часу "являла собою соціально-творчу особистість, виступала активним суб'єктом суспільного розвитку", "мала вагомий вплив на громадсько-політичне життя та соціальні рухи, суспільне виробництво та розподіл матеріальних благ, культурно-просвітницьку справу та релігійні процеси, розвиток національної самосвідомості українського народу" [53, с. 17].

По-третє, крайністю можна вважати рекомендації використовувати накопичений досвід суспільної активності жінок середньовічного минулого в сучасних умовах в діяльності політичних партій, громадських організацій, органів влади та управління України [53, с. 17].

По-четверте, у значній частині наявних публікацій бракує історичного психологізму та елементів історії ментальностей, а саме це допомогло б зрозуміти внутрішній світ жінок різного соціального статусу в їх участі у громадському житті.

По-п'яте, слід підкреслити, що жінки, які у давні часи у тій чи іншій формі виявляли свою активність у громадському житті, ще не усвідомлювали свою суб'єктність, не бачили своїх специфічних інтересів. Це почалося лише у другій половині XIX ст. із появою творів жінок-письменниць, які замислилися над становищем жінки в Україні, боротьбою за доступ до вищої освіти і можливості мати професію, що раніше вважалася суто чоловічими, появою жіночої преси та жіночих організацій.

В цілому ж можна сказати, що тема участі українського жіноцтва у громадсько-політичних справах є дуже цікавою, що відбилася у вельми численних наявних публікаціях. При тому, що поки що не всі її аспекти одержали повноцінне висвітлення, вона залишається перспективним напрямом подальших досліджень.

1. *Абрамюк-Волинець Л.* Анна Ярославна //Л. Абрамюк-Волинець //Наше життя. – 1974. – Ч. 5. – С. 3-6. 2. *Айналів Д.* Українська княгиня св. Ольга в Царгороді //Д. Айналів //Життя й знання. – 1928. – Ч. 1. – С. 18-22. 3. *Андрущенко В.* Запорожжя і жіноцтво //В. Андрущенко //Наука і суспільство. – 1991. – № 7. 4. *Бабишин С. Д.* О грамотності женщин в городах Киевской Руси //С. Д. Бабишин //Вопросы истории СССР. – Харьков. – 1980. – Вып. 25. – С. 129-142. 5. *Багацький В.* Суспільне становище жінки в Україні в XVI – XVII ст. //В. Багацький //Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – 1997. – Вып. 1 / 2. – С. 179-183. 6. Богдан Хмельницький та його жінки //http://www.kozatstvo.org.ua/uk_u.php?d=a&i=1197. 7. *Борисенко В.* Видатні жінки України-Руси: княгиня Ольга, Анна Ярославна /Валентина Борисенко //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 27-32. 8. *Борщак І.* Анна Ярославна – королева Франції //І. Борщак //Стара Україна. – 1926. – Ч. 6. – С. 99-104. 9. *Буряк П. І.* Жіноче оточення Б.Хмельницького в оцінках українських істориків (друга половина XIX – перша третина XX ст.) //Лариса Іванівна Буряк //Гілея. – 2008. – № 12. – С. 12 – 23. 10. *Вергун І.* Анна з Києва – королева Франції //І. Вергун //Визвольний шлях. – 1975. – Кн. 5. – С. 634-637. 11. *Висоцький С. О.* Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славі жінки Київської Русі //С. О. Висоцький – К.: Наукова думка, 1991. – 101 с. 12. *Ворончук І.* Подружжя зради як наслідок практики укладання шлюбів в Україні в XVI – XVII ст. (на матеріалах ранньомодерної Волині) //Ірина Ворончук //Соціум. – 2006. – Вып. 6. – С. 161 – 201. 13. *Гаєрулієв Б.* Роксолана в світі. До 500-річчя від дня народження Роксолани //Богдан Гаврилієв – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2004. – 27 с. 14. *Галайба В.* Київські княгині – добродійниці //В. Галайба //Хроніка – 2000. – 1997. – № 17-18. – С. 116-126. 15. *Головін Р.* Королівський престол для українки (Жінки-українки на європейських престолах) //Р. Головін //Дзвін. – 1992. – № 9/10. – С. 135-138. 16. *Голубович Л.* Анна Ярославна – королева Франції //Л. Голубович //Жіночий світ. – 1968. – Ч. 6/7. – С. 7. 17. *Горбатюк Н. М.* Роль жінок у благодійності в Одесі першої половини XIX століття //Н. М. Горбатюк //Актуальні проблеми політики. – 1997. – Вып. 1-2. – С. 195-197. 18. *Горобець В.* "Хочу [...] поняти б за себя московского народу вдову..." (Жінки в політичній біографії Брюховецького) //Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вып. 2. – С. 149-164. 19. *Горський В. С.* Рівноапостольна княгиня Ольга //Вілен Сергійович Горський //Святі Київської Русі. – К.: Абрис, 1994. – С. 2-51. 20. *Грабовацький В. В.* Роксолана-Хурем та її історична доля. – 2-е вид. //В. В. Грабовацький. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 54 с. 21. *Гребцова І. С.* Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской Империи (первая половина XIX в.) //Ирина Святозаровна Гребцова, Сацита Асолдаевна Накаева. – О.: Астропринт, 2007. – 280 с. 22. *Гуржий О.* Діяльність гетьмана І. Скоропадського в оцінці вітчизняних і зарубіжних істориків //Олександр Гуржий //Україна в Центрально-Східній Європі: студії з історії XI – XVIII століть. – К., 2000. – С. 386-396. 23. *Гуржий О.*

"Іван носить плахту, а Настя – булаву"? Суспільно-політичний портрет елітної жінки першої третини XVIII ст. //Олександр Гуржий //Соціум. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вып. 1. – С. 219-230. 24. *Дейнега І. І.* Національно-просвітницька діяльність українських жінок наприкінці XIX ст. //Ірина Іванівна Дейнега //Наукові записки АН ВШ України. – 2002. – С. 219-226. 25. *Дейнега І. І.* Український жіночий рух як складова національного відродження (II пол. XIX – 1908 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" //І. І. Дейнега І. – Запоріжжя, 2003. – 18 с. 26. *І. К. Жінка в історії України* //Іван Крип'якевич //Мета. – 1908. – Ч. 8. – С. 4-10. 27. *Кісь Я.* Легенди і факти про Роксолану //Я. Кісь //Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 25-31. 28. *Книш І.* Імператорська кар'єра Анастасії Лісовської //Книш І. Відгуки часу. Вибрані нариси, статті, спогади, матеріали //Ірена Книш. – Вінніпег: Накладом авторки, 1972. – С. 217-281. 29. *Книш І.* Мати гетьмана Мазепи //Книш І. Відгуки часу. Вибрані нариси, статті, спогади, матеріали //Ірена Книш. – Вінніпег: Накладом авторки, 1972. – С. 335-339. 30. *Козуля О.* Вони прославили Київську Русь //Козуля О. Жінки в історії України //Олесь Козуля. – К.: Український центр духовної культури, 1993. – С. 7-33. 31. *Конта Р. М.* Податкова реформа в Київській Русі періоду княгині Ольги //Ростислав Михайлович Конта //Етнічна історія народів Європи. – 2008. – Вып. 24. – С. 38-45. 32. *Косач Ю.* Глухівська Пані (про Настю Скоропадську) //Ю. Косач. – Л., 1938. – 34 с. 33. *Котляр М.* "Листок, відірваний від гілки...": Давньоруські жінки у політичному житті середньовічного світу: За іноземними джерелами //Микола Котляр //Всесвіт. – 1990. – № 3. – С. 135-141. 34. *Котляр М.* Анна руська, королева французька //Микола Котляр //Віче. – 1993. – № 9. 35. *Котляр М.* Євпраксія, германська імператриця //Микола Котляр //Віче. – 1997. – № 2. – С. 114-120. 36. *Кочубей Ю.* Роксолана: доля, образ, символ //Ю. Кочубей //Політика і час. – 2005. – № 2. – С. 79-87. 37. *Кравченко А.* Козацька наречена //А. Кравченко //Запорожжя. До історії козацької культури. – К., 1993. – С. 218-227. 38. *Крамар Є.* Славна Українка в султанському дворі //Є. Крамар //Визвольний шлях. – 1983. – Кн. 4. – С. 444-453. 39. *Кривоший О. П.* Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI – перша половина XVII століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" //О. П. Кривоший. – Запоріжжя, 1996. – 18 с. 40. *Кривоший О. П.* Жінка в суспільному житті України за часів козаччини: Історичні розвідки //Олександр Петрович Кривоший. – Запоріжжя: Поліграф, 1998. – 68 с. 41. *Кривоший О. П.* Роль жінок у суспільному житті України козацької доби //Олександр Петрович Кривоший //Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні //Ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 60-75. 42. *Кривоший О. П.* Участь жінок у меценатській діяльності української шляхти //Олександр Петрович Кривоший //Наше життя. – 2000. – № 6. – С. 1-4. 43. *Кривоший О. П.* Княгиня Раїна Могилянка – патріотка України //Олександр Петрович Кривоший //Наше життя. – 2000. – № 7/8. – С. 1-4. 44. *Кривоший О. П.* Участь жінок у формуванні державотворчих традицій українського народу за козацької доби: XVI – перша половина XVII ст. //Олександр Петрович Кривоший //Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вып. 7. – С. 123-132. 45. *Кривоший О. П.* Жінка в суспільному житті України за козацької доби //Олександр Петрович Кривоший //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 33-42. 46. *Кримський А.* Сулейман Пишний //Агатангел Кримський //Кримський А. Історія Туреччини. – К., Л.: Олір, 1996. – С. 146-216. 47. *Крутенко Н.* Анна Київська – королева Франції (до проблеми висвітлення життєпису) //Н. Крутенко //Всесвіт. – 2001. – № 5/6. – С. 148-157. 48. *Кузич-Березовський І.* Жінка і держава //Іван Кузич-Березовський. – Л.: Світ, 1994. – 285 с. 49. *Кучерова О.* Суспільно-політична роль української жінки в XVII столітті //Оксана Кучерова //Краєзнавство. – 1999. – № 1 / 4. – С. 77-78. 50. *Кучерук О.* Дар Галшкі Гулевичівни //О. Кучерук //Київ. – 1991. – № 12. – С. 125-129. 51. *Лабур О. В.* Вплив жінок на суспільно-політичне життя України XVI – XVIII ст. //Ольга Володимирівна Лабур //Актуальні проблеми політики: Збірник наук. праць. – 1998. – Вып. 3 / 4. – С. 61-65. 52. *Лабур О. В.* Жінка в правовому контексті суспільних відносин в Україні (XVI – XVIII ст.) //Ольга Володимирівна Лабур //Сторінки історії – 1997. – № 9. – С. 63-68. 53. *Лабур О. В.* Жіночий фактор в системі суспільних відносин в (XVI-XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" //О. В. Лабур. – Одеса, 1999. – 20 с. 54. *Лабур О.* Українське суспільство XVI – XVII ст. у гендерному вимірі //Ольга Лабур //http://www.ualogos.kiev.ua/topprint.html?id=1048 55. *Лапшин С.* Характеристика української політики уряду імператриці Єлизавети Петрівни в 1741-1744 рр. //Сергій Лапшин //Український історичний збірник. – 2006. – № 9. – С. 77-83. 56. *Левицький О. І.* Черты семейно-юридического быта в Лебобережной Малороссии во 2-й половине XVII в. //Орест Иванович Левицкий //Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. – К.: Типография М. М. Фиха, 1901. – Кн. 15. – Вып. 2. – С. 27-30. 57. *Левицький О. І.* Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужья //Орест Иванович Левицкий //Киевская старина. – 1905. – Т. LXXXIX. – № 1 – С. 89-97. 58. *Левицький О. І.* Черты семейного быта в Югозападной Руси в XVI – XVII вв. //Орест Иванович Левицкий //Предисловие к 3 тому VIII части "Архива Юго-Западной России". – К., 1909. – 120 с. 59. *Левицький О. І.* Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVIII стол. //Орест Иванович Левицкий //Україна. – 1914. – № 4. – С. 11-12. 60. *Левицький О. І.* Суд над матеріями-злочинницями в давній Україні //Орест Иванович Левицкий //Правник. – 1918. – № 1. – С. 11-17; № 3. – С. 6-14. 61. *Луговий О.* Жіноцтво княжої, державної доби //Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи //О. Луговий. – К.: Дніпро, 1994. – С. 8-128. 62. *Лященко А.* Сага про Олафа Тригвасона і літописне оповідання про Ольгу //А. Лященко //Україна. – 1926. – № 4. – С. 3-24. 63. *Ляцинська С.* Українка на французькому престолі //С. Ляцинська //Жінка. – 1936. – Ч. 15. – С. 7-8. 64. *Маланчук-Рубак О. З*

історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століть /Оксана Маланчук-Рибак //Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССХХХVIII. Праці Історико-філософської секції. – 1999. – С. 174-198. 65. *Марченко Т. М.* Велика любов великого Гетьмана в українському історичному романі: спроба гендерного погляду /Т. М. Марченко //http://209.85.129.132/search?q-cache 66. *Мицик Ю. А.* Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорозьких козаків /Мицик Ю. А., Плохий С. М., Стороженко І. С. – Дніпропетровськ, 1990. – 124 с. 67. *Міхновський М.* Самостійна Україна /Микола Міхновський. – К.-Л., 1991. 68. *Назарко І.* Трагічна доля Княжни Євпраксії Всеволодовни /І. Назарко //Український історик. – 1975 – № 1/2. – С. 76-81. 69. Петришина Л. В. Історична роль жінки в державотворчому процесі /Л. В. Петришина //Вісник соціально-економічних досліджень. – 1998. – № 2. – С. 15-17. 70. *Полонська-Василенко Н. Д.* Євпраксія-Адельгейда /Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко //Наше життя. – 1959. – № 9. 71. *Полонська-Василенко Н. Д.* Жінки Княжої Доби /Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко //Видатні жінки України. – Вінніпег – Мюнхен, 1969. – С. 17-77. 72. *Ричка В. М.* Княгиня Ольга /Володимир Михайлович Ричка. – К., : ВД Альтернативи, 2004. – 336 с. 73. *Рощіна Н.* Роксолана /Наталія Рощіна. – Харків: Фоліо, 2009. – 128 с. 74. *Сергієнчук В.* Роксолана в літературі та історії /Володимир Сергієнчук //Наука і суспільство. – 1988. – № 7. – С. 28-32. 75. *Січинський В.* Роксолана /В. Січинський В. //Визвольний шлях. – 1956. – Кн. 11. – С. 1285-1295; Кн. 12. – С. 1404-1415. 76. *Смоляр Л.* Жінка Київської Русі /Людмила Смоляр //Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні /Ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 20-58. 77. *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської другої половини XIX – початку XX ст.. Сторінки історії /Людмила Смоляр. – О.: АстроПринт, 1998. – 408 с. 78. *Смоляр Л.* До питання участі жіноцтва в діяльності громад

/Людмила Смоляр //Народознавчі Зошити. – 2000. – № 4. – С. 608-619. 79. *Старченко Н. П.* Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" /Н. П. Старченко. – Л., 2002. – 20 с. 80. *Струтинська М.* Єлизавета Скоропадська-Милорадович /М. Струтинська //Наше життя. – 1973. – Ч. 5. – С. 3-5. 81. *Стяжкіна О. В.* Роксолана як символічне історичне жіноче: нааналізоване проти непрочитаного /Олена Вікторівна Стяжкіна //Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 4. – С. 139-146. 82. *Тарасова О. В.* Жінки в житті Мазепи: міф і реальність /О. В. Тарасова //Дніпро. – 2001. – № 9/10. – С. 129-133. 83. *Терещук О.* Пам'ятні речі Марії Магдалини Мазепіної в колекції Національного музею історії /Оксана Терещук //Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ – Полтава, 15-17 жовтня 2008 р.) – К.: Темпоре, 2008. – С. 422 – 439. 84. *Токаржевський-Карашевич І.* Жінки в житті Мазепи /І. Токаржевський-Карашевич //Визвольний шлях. – 1954. – № 6. – С. 43-54; № 7. – С. 50-57; № 8. – С. 49-57. 85. *Филипчук І.* Анна Ярославна – королева Франції /І. Филипчук – Дрогобич: Відродження, 1995. – 176 с. 86. *Хижняк З.* Галшка Гулевичівна /Зоя Хижняк //Київська старовина. – 1994. – № 4. – С. 56-64. 87. *Хижняк З.* Галшка Гулевичівна – фундаторка Києво-Могилянської академії /Зоя Хижняк //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 47 – 51. 88. *Хижняк З.* Мати гетьмана Марія Магдалена Мазепина /Зоя Хижняк //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006 – С. 52-56. 89. *Хоружий Ю.* Сага про Ярославових доньок /Ю. Хоружий, Ю. Якімів //Київ. – 1988. – № 5. – С. 142-151.

Надійшла до редколегії 28.04.09

Н. Папенко, доц.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ НА УКРАЇНІ В 20-30-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ

В статті розглядається національна політика державних структур України щодо етнічних німців та причини їх масової міграції в 20-30-ті рр. XX ст. Автор окреслює чинники та умови в яких відбувався соціально-економічний розвиток німецької меншини.

The national policy of Ukrainian state-power structures towards the ethnic Germans is analysed in the article. The special attention is paid for causes of their mass emigration in 1920-1930s. The author paints factors and circumstances of socio-economic development of the German minority.

20-30 ті рр. XX ст.. принесли багатонаціональному населенню України численні випробування. Це було пов'язано з утвердженням більшовицької влади та сталінської диктатури. Безкомпромісна та безжалісна політика більшовиків стала важким тягарем для усього населення України, в тому числі – однієї з найбільших етнічних меншин – німців. Звісно, що українці та німці перебували у постійному взаємозв'язку і це наклало відбиток на їхню долю та історію.

Зважаючи на те, що незалежна Україна активно розвиває свої зовнішньополітичні відносини, у тому числі з Німеччиною, науковці та політики часто звертаються до минулого аби проаналізувати все спільне, позитивне, що було між українським та німецьким народами.

На поч.. XX ст.. в Україні проживало 400 тис німців. З початком Першої світової війни на їх долю випадають тяжкі випробування. Царський уряд вилучає у них землю, здійснює переселення переважно до Сибіру та Поволжя. Лише з 1918 р. депортовані німці отримують можливість повернутися до своїх осель. Вони являють собою заможну етнічну групу, понад 90 % з них проживають у сільській місцевості, володіють значними угіддями, особливо у степових губерніях.

Для належного управління німецьким населенням 13 квітня 1921 р. при Наркомі внутрішніх справ створюється спецвідділ у справах національних меншин. У протоколі №32 засідання комісії НКВС від 29 листопада 1921 р. зазначалося про необхідність збереження такого відділу як самостійного /10/. Метою діяльності відділу було, перш за все, вивчення економічних, побутових, культурних умов життя німців та підготовка працівників радянських установ. Згодом у м. Миколаєві, Катеринославі, Житомирі та Запоріжжі створюються (1925 р.) губернські секції, а у Маріуполі, Таганрозі, Борозні – повітові.

Для удосконалення та поглиблення роботи серед нацменшин при ВУЦВК створюється центральна комісія у справах нацменшин, яка з дозволу українського уряду та через спеціальні комісії обстежує соціально-економічне положення нацменшин, у тому числі – німців. Радянські установи постійно наголошували, що вони всебічно сприяють поверненню депортованих німців. Так, у звіті (1922 р.) про діяльність відділу нацменшин НКВС зазначалося, що ним було "направлено роз'яснення до німецької секції Одеського підвідділу нацменшин з приводу повернення депортованим право власності на землю"/11/. Крім того, ще до впровадження політики коренізація, культурно-освітні, мовні та релігійні запити німецького населення достатньою мірою не задовольнялися. Існуючий національно-культурний уклад життя порушувався адміністративно-територіальною реформою 1921-1923 рр. У процесі створення німецьких національних районів, селищних рад, партійно-радянське керівництво намагалося "очистити" діючий апарат місцевої влади від "небажаних елементів", звести на нівець релігійний рух серед німців та покласти край еміграційним настроям, запрошувало до місцевих партійних, радянських, культурно-освітніх та господарських органів лояльних до більшовицького режиму представників німецької меншини. По це свідчить документ відділу нацменшин до ЦК КП(б)У в якому зазначалося, що оргбюро прийняло рішення "про відраження декількох товаришів – представників різних національностей – для роботи у відділі нацменшин при НКВС. Однак відділ не отримав жодного працівника /12/. У відповідь пропонувався "направити безпартійних, які підтримують радянську владу" /12/. Не складно здогадатися, що останнє було вирішальним у виборі працівників.

Важливість кадрової роботи засвідчує протокол ЦК нацменшин за 1928 р. в якому констатується, що "вра-

© Папенко Н., 2009